

ONSER VROUWE KERCKE OP CADSANT

door A.C.M. Voets

cadzandgeschiedenis.nl
2020

E-boek, gratis

ONSER VROUWE KERCKE op CADSANT

De geschiedenis van de Mariakerk van Cadzand

INLEIDING

Er wordt beweerd dat het christelijk geloof in de Lage Landen werd geïntroduceerd door Bonifatius en Willibrord. In werkelijkheid gebeurde dit al eeuwen eerder, tijdens de laatste decennia van het Romeinse bewind. Eind vierde eeuw had de Romeinse keizer Theodosius I, die ook regeerde over een deel van de Lage Landen, het christendom zelfs uitgeroepen tot staatsgodsdienst. Met de terugtrekkende Romeinen werd het christendom echter steeds zuidelijker teruggedrongen.

In het jaar 600 horen we van St. Ursmarus, die in de omgeving van Oostburg predikte en die in Rodenburg (Aardenburg) een klooster stichtte. Omstreeks 650 is het St. Amandus, die, ondanks ontberingen en mishandelingen, tussen Gent en Doornik het Woord verkondigde, in de eerste stad twee kloosters en te Antwerpen een kerk stichtte. Vooral St. Eligius (Eloy), die eerst goudsmid is geweest, doch daarna bisschop van Doornik werd, predikte het Woord langs de zee kust, van Brugge tot Antwerpen, en onder de zuidelijke Friezen (640). Pas na het stichten van abdijen werden resultaten bereikt.

St. Willibord en St. Bonifatius zijn vanuit Engeland in Vlissingen aangekomen en hebben van daaruit tot aan Friesland hun missiereizen ondernomen.

De Rooms Katholieke Kerk, met haar zetel in Rome, verdeelde het zendingsgebied onder in bisdommen, ondersteund door abdijen. Het bisdom is onderverdeeld in dekenaten, die weer zijn onderverdeeld in parochies. Het huidige west Zeeuws-Vlaanderen werd toegewezen aan het bisdom Doornik met de abdijen St. Baafs en St. Pieter. Bij een herindeling viel Cadzand onder het bisdom Brugge.

Het archief van het bisdom Doornik is slechts fragmentarisch bewaard gebleven vanwege branden en vernielingen in de loop der eeuwen. Nog op 14 mei 1940 zijn de archieven in het Rijksarchief te Bergen (B) en het Bisschoppelijk paleis te Gent (B) vernietigd. Van de handelingen van de bisschoppen zijn aldus enorm veel gegevens verloren gegaan. Dit verlies wordt deels gecompenseerd door onder andere de gegevens uit rekeningen van de stad Brugge en de St. Donaaskerk.

DE KAPEL

Vanaf midden 11e eeuw wordt de zandplaat Cesant, later genoemd Het Eiland van Casant, bewoond door schaaпsherders en landarbeiders uit het Graafschap Vlaanderen. Voor het bisdom Doornik blijkt er al in 1096 voldoende bevolking en bedrijvigheid te zijn om een parochie met kapel op het eiland Cadzand te stichten. Haar onderafdeling, het dekenaat Rodenburg/Aardenburg krijgt de opdracht (*charter 15*).

De kapel is een stenen gebouwtje van bescheiden afmetingen. Beschikbare bouwmaterialen waren natuursteen, of gele zandsteen, en houten dakspanen of gebakken daktegels. De kapel heeft op het hoogste punt, in het oosten van de Kerckpolre (*nr.27*) gestaan. De naastliggende polder 'West van het Kerckhof', later Roffoelkinpolder (*nr.28*) genoemd, en de naastliggende polder 'Oost van het Kerckhof', later Husemeet (*nr.24*) genoemd, bevestigden dit.

De kapel is bekostigd door Radbod, bisschop van Doornik, en is

ruim een eeuw in gebruik geweest.

Op Terhofstede stond van 1347 tot 1602 de St. Jacobskapel. Op een verhoging in de hoek Badhuisweg/Lange Strinkweg van de Noordlandpolder heeft een kapel (St. Catharina?) gestaan, "Onser Vrouwen walleken met een huusekin daer up staende". In Zuidzande stond rond 1500 de kapel St. Christoffel, die in 1617 is verwoest.

Een kapel is iets anders dan een kerk. Als in de middeleeuwen de bevolking in uitgestrekte parochiën toenam bouwde men een kapel, om de gelovigen die ver van de kerk af woonden, niet van de openbare godsdienst verstoken te laten. De pastoor uit een andere parochie liet daar door zijn kapelaan de mis opdragen en nog andere godsdienstplechtigheden verrichten. Zulk een kapel bleef ondergeschikt aan de parochie- of hoofdkerk, in dit geval Aardenburg.

TIENDENHEFFING en GRONDBEZIT

De hiërarchie van de kerk eist een soort boekhouding van de bezittingen in het land en het bijhouden van giften en belastingen. Hierdoor worden eindelijk een aantal zaken te boek gesteld. Zo komen er lijsten van dorpen en parochies. Voor het eerst worden de Nederlandse namen genoteerd. Later krijgt de kerk polders in bezit en moet hiervan de dijken onderhouden. Dijkdoorbraken worden eveneens genoteerd. De mensen van de kerk zijn in de meeste streken de eersten die kunnen schrijven en zij schrijven en passant de geschiedenis.

Begin 12e eeuw is de St. Baafsabdij uit Gent als patroon bij de parochie betrokken. Uit het goederenregister van de St. Baafsabdij blijkt, dat in de jaren 1111/1115 tiendenheffingen te Cadzand voor de Kerk plaatsvinden (*charter 18*).

Op het eiland van Catsant is vanaf het begin het leenstelsel van toepassing. Ridders uit het Graafschap Vlaanderen worden voor hun diensten aan de graaf beloond met het vruchtgebruik van een akker op Catsant. Zij zijn wel verplicht een tiende deel van de oogst aan de patroon van kerk, de St. Baafsabdij te Gent, te schenken. Dit is met de Graaf van Vlaanderen, de eigenaar van de akkers, afgesproken.

In 1171 doen Ridder Walter van Axel en Ridder Alard, zoon van Symon van Ostburch, afstand van de gehele opbrengst van hun grafelijk leengoed (akkers) op Cassant. Na de schenking van de opbrengst van het land van beide leenmannen schenkt eigenaar graaf Philips van de Elzas van het Graafschap Vlaanderen deze akkers "cum omni accrescenti terra" aan de abdij (*charter 57*). In 1189 schenkt ook Leonius de Cazant de gehele opbrengst van zijn leen aan de St. Baafsabdij. Daarna schenkt het Graafschap ook deze akkers aan de abdij (*charter 71*). In 1220 koopt de St. Baafs abdij de hofstede van de erven Balduini te Terhofstede (*charter 146*).

In de loop der jaren krijgt de Kerk voldoende inkomsten en landbouwgronden van berouwvolle Vlaamse edelen om de bouw en het onderhoud van de enkelbeukige kerk en de priester, alsmede de hulp aan minderbedeelden (Dis van de Heilige Geest) te kunnen bekostigen. Iedere parochie richt een Dis van de heilige Geest in. De verleende steun bestaat vooral uit gaven in natura: graan, vlees, vis, kleren, schoenen. De Dis richt ook een ziekenhuis in en verleent onderdak aan bejaarden.

Ruim 100 jaar later, in 1227, heeft de St. Baafs abdij de volgende akkers in bezit:

Hec est terra sancti Bavonis in Catzande.

(Dit is land van de St. Baafsabdij op Catzande) (*charter 161, p159/160*).

-Super Wel duodecim mensuras, quas tenet relictia Lettelbouts et Lambertus, filius Agathe.

(SUPER WEL (over het water), 12 gemet, die zijn achtergelaten door Lettelbouts en Lambertus, zoon van Agathe)

-In Thereupolre XII m. et I linea, quas tenet Baudekinus, f. Muttins, et Willelmus, f. Molendinari, et Willelmus, f. Agathe, et Willelmus Batalie.

(In de THEREUPOLRE, 12 gemet 1 lijn, eigendom van Baudekin, zoon van Muttine en Willelmus, zoon van Molendinari, en Willelmus, zoon van Agathe en Willelmus Batalie)

-Husemeet VII m., XXXVIII roden minus, quas habet Heinekinus, f. Lams et Luuldis, filia Bistoppels et Peckere et Hildebrandus.

(HUSEMEET, 7 gemet, minder dan 38 roeden, bewoond door Heinekinus, zoon van Lams en Luuldis, dochter Bistoppels en Peckere en Hildebrandus)

-Abbekinen meet XI m., quas habet Moen, f. Verghine.

(ABBKINEN, 11 gemet, bewoond door Moen, zoon van Verghine)

-Lammins meet VI S m. et XXXX roden, quas habet Boudekin et Alouts et Ava, relictia Gerardi, et Annekinus, f. Mands. Ante curiam VIII m. et I linea et V roden, quas habet Willelmus, f. Berte.

(LAMMINS MEET, 7 en een half gemet en 40 roeden, bewoond door Boudekin en Alouts en Ava, achtergelaten door Gerardi, en Annekinus, zoon van Mands. 8 gemet en 1 lijn wordt thans bewerkt en bewoond door Willelmus, zoon van Berte)

-Clais meet, XVI m., XXXVIII roden minus, quas tenet Daniel, f. Hughelins et Hugoman, frater ejus, et Heinekin, f. Robberti, Agata, relictia Willincs, Gertrudis, relictia Lotevoets Willeman, f. Bucs.

-CLAIS Meet, 16 gemet, minder dan 38 roeden, eigendom van Daniel, zoon van Hughelins en zijn broer Hugoman, en Heinekin, zoon van Robberti, Agata, relictia Willincs, Gertrudis, achtergelaten door Lotevoets Willeman, zoon van Bucs)

-In Suutpolre XIII m. et XXXX roden, quam tenent Robbo Longus, Soikinus, f. Sigeri, Walterus f. Everbouts. Hoc jacet oosthalf der kerken, westalf der kerken.

(In de SUUTPOLRE ongeveer 13 gemet en 40 roeden, eigendom van Robbo Longus, Soikinus, zoon van Sigeri, Walterus zoon van Everbouts. Deze ligt bosthalf der kerken, westhalf der kerken)

-In Nortpolrekin IS m. et XXXVII roden, quas tenet Hugo Faber.

(In het NORTPOLREKIN ongeveer 1 gemet en 37 roeden, eigendom van Hugo Faber)

-In Wallepolrekin II m. et XVIII roden, quas tenet Clais, f. Hugo Joris.

(In het WALLEPOLRIKIN 2 gemet en 18 roeden, eigendom van Clais, zoon van Hugo Joris)

-Infra Dijk supra vallum IIS m., quas tenet Wauterkinus Custos, quam possidet Balduinus Blancait, XVI m. et LVI roden, quas habet Walterus Stout et Willekinus Parmentir et Lisa, relictia Woits; supra quam curia stat XI m. et L roden, quas habet Hugo Faber et Monekinus, f. Livildis, et Walterus Carpentarius.

(INFRA DIJK SUPRA VALLUM (onder de dijk tegen de wal), 2 en een half gemet, eigendom van Wauterkinus Custos, mogelijk inclusief Balduinus Blancait, 16 gemet en 56 roeden, eigendom van Walterus Stout en Willekinus Parmentir en Lisa, achtergelaten door Woits; meer dan 11 gemet en 50 roeden eigendom van Hugo Faber en Monekinus, zoon van Livildis, en Walterus Carpentarius)

-In Kercpolre XIII m., XXXXVI roden minus, quas tenet Lambertus, f. Heinemans, et Lambertus, f. Mons, et Godelif, relictia Sigeri.

(In de KERCPOLRE, 14 gemet en minder dan 46 roeden, eigendom van Lambertus, zoon van Heinemans, en Lambertus, zoon van Mons, en Godelif, achtergelaten door Sigeri)

-Supra magnum Vlit VIII m. et XXXX roden, quas tenet Willelmus Uterbanc et Foiterlin et Godelif, relictia Sigeri.

(SUPRA MAGNUM VLIT (over het grote water), 9 gemet en 40 roeden, eigendom van Willelmus Uterbanc en Foiterlin en Godelif, achtergelaten door Sigeri)

-In Loufpolre II m. et 1 quart., quas tenet ecclesia.

(In de LOUFSPOLRE, 2 en een kwart gemet, eigendom van de kerk)

-In Scarpolre IIIIS m. et xxxvIII roden, quas habet Bouduinus f. Volkins.

(In de SCARPOLRE, 4 en een half gemet en XXXVIII roeden, eigendom van Bouduinus zoon van Volkins)

-In Marcpolrekin i m. et xxiii roden, quas habet Hugo Schelwart.

(In de MARCPOLREKIN, 1 en een half gemet en 23 roeden, eigendom van Hugo Schelwart)

-In Tereupolre VIII m. quas tenet Balduinus, f. Voskins, et Hardekin et Lammin, f. Bertulfi, et Balduinus, frater ejus.

(In de THEREUPOLRE, 8 gemet eigendom van Balduinus, zoon van Voskins, en Hardekin en Lammin, zoon van Bertulfi, en Balduinus, zijn broer)

-In Heerenpolre IIIIS m. et LXVII roden, quas tenet Philippus Custos.

(In de HEERENPOLRE, 3 en een half gemet en 67 roeden, eigendom van Philippus Custos)

-In Settincpolre III m. et 1 q., quas tenet Woite Boie, f. Walteri.

(In de SETTINCPOLRE, 3 en een kwart gemet, eigendom van Woite Boie, zoon van Walteri)

-In Quaetpolre IS m., quam tenet Willelmus Parmentir.

(In de QUATPOLRE, 1 en een half gemet, eigendom van Willelmus Parmentir)

-In magno Polre XVI m., quas habet ecclesia.

(In de GROTE POLDER, 16 gemet eigendom van de Kerk)

-In Gherstpolre IX m. et XVIII roden, quas tenet Hugo Schelwart et Wouter, f. Mollins.

(In de GHERSTPOLRE, 9 gemet en 18 roeden, eigendom van Hugo Schelwart en Wouter, zoon van Mollins)

-In Polre Mollins IIS mensuras, quas tenet Gerardus, f. Woskins.

(In de POLRE MOLLINS, 3 en een half gemet, eigendom van Gerardus, zoon van Woskins)

-In Vinxnest 1 m. et IIII roden.

(In het VINXNEST, 1 gemet en 4 roeden)

-In Middelzant VII m. et XXIIIS roden.

(In het MIDDELZANT, 7 gemet en 24 en een half roeden)

-Item in Polre, qui dicitur Hoestede, VII m. et I line et XIII virgas.

(Evenzo in de polder, genaamd HOESTEDE, 7 gemet en 1 lijn en 15 virgas)

-Item Immoenspolre IIII m. et II lin. et IIS roden (1), westhalf der kerken.

(Evenzo in de IMMOENSPOLRE, 3 gemet en 2 lijn en 2 en een half roeden, westhalf der kerken)

-In Westende, in Hofstedenpolre, Arnoudekin, Stillemins filius, 11 mensuras terre et 1 line.

(In WESTENDE, in de HOFSTEDENPOLRE (no.6), van Arnoudekin, zoon van Stillemins, 2 gemet en 100 roeden.) -In eodem polre Arnout, Hugonis filius, IIS mensuras terre et VIS roden.

(In dezelfde polder, van Arnout, zoon van Hugonis, 2 en een half gemet en 6 en een half roeden)

-Willelmus, filius Walteri Custodis, IIS mensuras et VIS roden.

(Van Willelmus, zoon van Walteri Custodis, 2 en een half gemet en 6 en een half roeden)

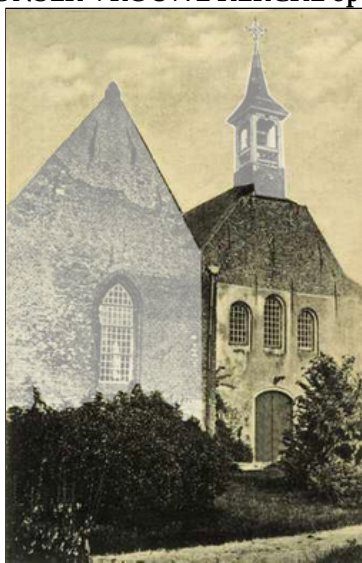
-Item in Goethanspolre VIII m. et XXVIII roden.

(Evenzo (van Willelmus, zoon van Walteri Custodis) in de GOETHANSPOLRE 9 gemet en 28 roeden)

-Item in polre in Westende, in Middelsant, IIII m. et LXXII roden.

(Evenzo (van Willelmus, zoon van Walteri Custodis) in POLRE WESTENDE, in MIDDELSANT, 4 gemet en 72 roeden)

ONSER VROUWE KERCKE op CADSANT

Het archieven van het bisdom Doornik en de St. Baafsabdij zijn door brand en vernielingen deels vernietigd. De resterende gedeelten zijn ondergebracht in archieven in geheel Vlaanderen, en nog niet volledig in kaart gebracht. Exacte informatie over de Onser Vrouwe Kercke op Cadsant is (nog) niet mogelijk.

De Onser Vrouwe Kercke (Mariënkerke, gewijdt aan de maagd Maria) is rond het jaar 1200, in elk geval vóór 1227, door het bisdom Doornik gesticht. De St. Baafsabdij bezit het patronaatsrecht, dat wil zeggen het recht om tienden te heffen en een pastoor te benoemen.

Katholieke kerken zijn naar het oosten gericht, naar het licht, symbool voor Jesus.

De kerk is gebouwd in de vroeggotische/romaanse stijl, rechthoekig, met dikke muren en kleine vensters. Het is een éénbeukige zaalkerk, gebouwd met gele kalksteen uit Doornik. De aanvoer via Maas, Schelde en Badhuisweg ging eenvoudig. Het dak kon gedekt zijn met gebakken daktegels of dakpannen, ook wel 'monniken en nonnen' genoemd. Dat zijn halve, holle, kegelvormige dakpannen, die om en om, dus met de bolle zijde over de holle zijden worden gelegd.

De uitvoering is sober, zelfs de apsis, de nis voor het altaar, ontbreekt. Er zijn geen bouwkundige voorzieningen, zoals nissen, voor de priester en de misbenodigdheden. Er moet derhalve een sacristie tegen de zuidgevel van de kerk gebouwd zijn. Een sacristie wordt gebruikt voor het onderbrengen van gewaden en religieuze gebruiksvoorwerpen. Kleine vensters in de west- en oostgevel zorgen voor licht. Ze zijn hoog geplaatst om tocht te vermijden. Later zijn deze winddicht gemaakt met glas-in-loodramen.

Foto: impressie van de enkelbeukige kerk uit de 13e eeuw.

Ook de inrichting is sober, een vloer van aangestampte aarde, het altaar, volgens de regels, aan de oostzijde tegenover de ingang. Stoelen en banken zijn niet gebruikelijk, alle gelovigen staan. In de blinde nissen aan de beide zijmuren hangen de 12 afbeeldingen van de kruisweg (14 afbeeldingen vanaf 1730). Via een lage doorgang in de noordgevel worden overledenen naar het kerkhof vervoerd.

(Het wijdoverbrede verhaal dat de doorgang een kijkopening/hagioscoop voor de melaatsen was, is onjuist. Cadzand kende in 1522-1524 drie melaatsen, te weten Willem Weyts, Adriaan Pnut en onleesbaar, die echter verzorgd werden in Koekelare.)

Tot 1231 wordt de zielzorg op het eiland Cadzand slechts door één geestelijke, de pastoor van de Onze Vrouwe Kercke, uitgeoefend. Uit dat jaar stamt een verzoek van de gelovigen aan de abt van St. Baafsabdij om naast de pastoor een kapelaan te benoemen. Het komt namelijk geregeld voor dat de pastoor, die niet op het eiland woont, wegens storm of woelig water dagenlang de oversteek niet kan maken en er dus geen geestelijke bijstand kan verlenen. De abt van St-Baafs abdij vindt het evenwel niet nodig, een tweede geestelijke op Cadsant aan te stellen. De vroegere abten hadden één priester voldoende geacht en dus meent de abt, dat hij in dit opzicht niet meer verplichtingen heeft dan zijn voorgangers. Indien de parochianen menen, dat een tweede geestelijke dringend nodig is, kunnen zij wel een kapelaan geheel voor eigen rekening krijgen.

Men wendt zich toen tot bisschop Walter van Marvis van het bisdom Doornik, en deze komt aan het verlangen der eilandbewoners tegemoet. Hij beslist, dat er een kapelaan wordt aangesteld, voor wiens onderhoud de St-Baafsabdij 8 Ib. bijdraagt, de parochianen van Cadsant 5 Ib. en de pastoor 2 Ib. (*charter 176*)

St. LAMBERTUS TOREN

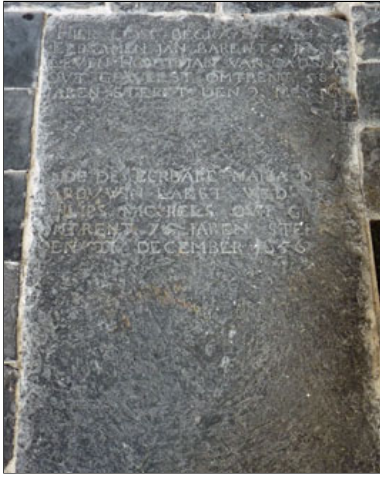
Volgens bouwvoorschrift van de Katholieke Kerk wordt een kerkgebouw in de richting oost-west gebouwd met de ingang aan de westzijde, links of rechts. De kerktoren staat ook aan de westzijde. De toren van de Onser Vrouwe Kercke op Cadsant is, gezien de romaanse stijl, tegelijk gebouwd met, of onmiddellijk na de zuidbeuk, dus in de 13e eeuw. De positie is vrijstaand, links of rechts van de zuidbeuk, maar zeker niet voor de ingang. Opvallend is, dat het raam van de noordbeuk, die later gebouwd is, rechts van het midden is geplaatst. Klaarblijkelijk stond de toren (links) in de weg. Traditiegetrouw heeft ook de toren de naam van een heilige, Sint Lambertus.

Foto: voorbeeld van de Sint Lambertustoren in romaanse stijl (kerktoren Ewijk uit 1200).

Betrouwbare tekeningen van de toren zijn niet bekend, maar hoe hij er omstreeks 1634 vanuit de verte moet hebben uitgezien vindt men aangeduid in een zeeatlas van datzelfde jaar, waarin het volgende staat opgetekend: "Wanneer

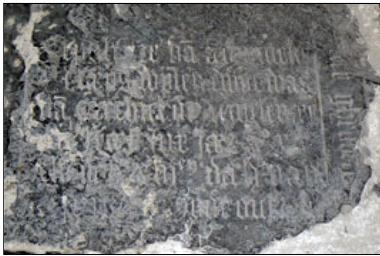
(foto links)

De zerk heeft, blijkens het opschrift, het stoffelijk overschot bedekt van Jan Barents, hoofdman (zoveel als burgemeester) der parochie, overleden tussen 1660-1669, oud omtrent 58 jaar en van Maria de Harduwin, wed. Philips Michiels, overleden in 1656 oud omtrent 75 jaar.

(foto rechts)

De oudste, vermoedelijk van de 15de eeuw daterend, vertoont de gegraveerde figuren van een man en een vrouw, die helaas, evenals het randschrift, zodanig zijn uitgesleten, dat er niets naders van te zeggen valt.

(foto links)

Uit het type letter is te herleiden dat deze steen een deel van een grafzerk uit 1500-1550 is. De zichtbare tekst geeft geen jaartal of informatie over de persoon.

(niet meer gebruikt) Nabij den ingang van de kerk lag een vierkante estrik, waarop de initialen M.B.N. en de datum 24-11-1752, ter aanduiding dat daaronder op 24 November 1752 werd ter aarde besteld het lijk van Marianne Bonnier, de echtgenote van Barthéméli le Grand, destijds Waalsche schoolmeester hier ter plaatse.

(De uitdrukking "rijke stinkers", vanwege de kwalijke dampen in de kerk van het ontbindende lichaam, wordt in geen enkele bron uit de Middeleeuwen vermeld. Het is een uitdrukking die een uitspraak versterkt: stinkend veul van je vrouw houden, de stad is stinkend vol volk, stinkend rijk.)

Onder Jozef II, eind 18 de eeuw, werden de rituelen om de mensen te begraven in de kerk afgeschaft.

Levenloos geboren, dus ongedoopte, kinderen mogen niet in gewijde grond begraven worden. Ze worden begraven buiten het kerkhof aan de buitenkant van de haag rond het kerkhof. Zelfmoordenaars en misdadigers worden buiten het grondgebied van de kerk begraven. Uit recente vondsten blijkt dat in Cadsant dit kerkhof ten zuiden van de kerk achter de muur lag.

Eind 18e eeuw kwam het gebruik van het begraven in woonkernen onder vuur te liggen. Artsen lieten steeds meer hun ongenoegen horen betreffende de ziekmakende uitwasemingen die op en rond de kerkhoven vielen waar te nemen. In de Nederlanden vaardigde koning Willem II in 1829 een algemeen verbod op het begraven in woonkernen uit.

Het kerkhof van Cadzand, dat rond de kerk ligt, wordt in 1869 verplaatst naar een nieuwe begraafplaats aan de huidige Erasmusweg. Daartoe was een stuk grond van 46 roeden en 80 ellen aangekocht van Susanna Sara Blondeel en Jacob Pleyte.

Het oude kerkhof wordt als tuin ingericht. Tientallen jaren lang worden nog beenderen van voorouders omhoog gespit. Rond 1900 zijn op het oostelijke gedeelte panden gebouwd. Bij de bevrijding in 1944 worden die verwoest en niet meer herbouwd.

Midden 20e eeuw is het oppervlak van de begraafplaats gehalveerd. De onderste helft wordt bebouwd met woonhuizen, de brandweerkazerne en de gemeentelijke werkplaats. De doodlopende Nieuwleusenerstraat wordt doorgetrokken naar de Erasmusweg. Nog in 2013 zijn bij rioolwerkzaamheden enkele doodskisten onder het wegdek gevonden.

Na de restauratie in 1931 zijn de grafstenen uit de kerkvloer als aanvulling in de vloer voor de preekstoel verwerkt. Er ligt dus niemand onder begraven. De graven zelf zijn bij het herstel van de kerk vanaf 1607 hoogstwaarschijnlijk nooit geruimd.

NOORDBEUK

Midden 14e eeuw is, vanwege de bevolkingsaanwas, de noordbeuk aan de zuidbeuk gebouwd in dezelfde romaanse stijl. Alleen de ramen zijn groter. De tussenmuur wordt gesloopt en vervangen door pilaren in romaanse stijl. De kerk is nu een tweebeukige zaalkerk. In het overgebleven stuk van de noordgevel bevindt zich nog de inmiddels toegemetselde opening waardoor een lijk uit de kerk naar het aangrenzende kerkhof werd gebracht. Een nieuwe manshoge doorgang is in de oostgevel van de zuidbeuk gemaakt. De indeling van het kerkgebouw blijft ongewijzigd (west-oost).

Foto: impressie van de 2-beukige kerk uit de 14e eeuw.

In 1347 ondertekent Koning Eduard III van Engeland een verdrag te St Winocx-Bergen, dat hij als vergoeding voor de geleden schade op het eiland van Cadsant, vanwege onder andere de zeeslag in 't Zwin in 1340, een kerk en een klooster zal stichten voor 13 monniken van de orde der Kartuziers en een hospitaal zal oprichten voor een abdes en 7 nonnen. Het klooster en het hospitaal zijn uiteindelijk in Brugge gesticht. De kerk is niet gesticht op Cadsant, maar misschien is er een verband tussen dit verdrag en de uitbreiding rond 1350 van de Mariakerk met de noordbeuk.

Uitbreiding grondbezit:

In een opgave van landen van 1347 worden genoemd: Oestpolre, Carnpolre, Cuvellepolre, "aencommende een capelrye ghefondeert in O. L. V. Kercke in Catsand" (= *overeengekomen tot het doen opdragen van een bepaald aantal H. Missen in de kerk van Cadsant*).

Het landboek van 1413 noemt in "thoudelant van Cadsant" bezittingen in den Carlinspolre, Muelen polre, Hofstede polre, Goethals-polre, Garspolre, Kuevelaers polre, Evenpolre, Groten polre, Crullins polre, Gheerstpolre, Zettepolre, Quaden polre, Scare, Mollins polre, Vincnest, Moens polre, den polder daer m. heeren stede in staet de welke was W. Buekels, den houdene polre in den houc benoorden de kerke, Busschaerts polre, Melde polre, Butspolre, Ghemeen polre, Catte polre, Nieuwen polre, Dierkinspolre, Quellen-polre, Plasschepolre, Insetenenpolre, Versche polder, Groote en Kleine Tarwepolder, Heinshoek, Zaaldonk, Colijnshoek, Kermershoek, Beoosten en Bewesten 't Kerkhofpolder, 't Roeffoelken alias de Slikhoek, Noordland, Langestreng, Oude en Nieuwe Vosland, den Haak en de Plate.

REFORMATIE

De Noord Nederlandse Gewesten verklaren zich in 1581 met het Plakkaat van Verlatinge zelfstandig en maken zich los van Spanje. Zij vormen een nieuwe staat, de Republiek der Verenigde Provinciën. De gereformeerde (calvinistisch geïnspireerde) Kerk krijgt het alleenrecht. In tegenstelling tot het verdrag uit 1576 wordt openbare uitoefening van het katholieke geloof verboden. De nieuwe overheid bepaalt dat de door het verbod de leegstaande kerkgebouwen gebruikt mogen worden door de gereformeerden. Alle katholieke symbolen, zoals altaar, heiligenbeelden, crucifixen en panelen met godsdienstige afbeeldingen worden verwijderd. De gebedsruimte dient sober te zijn. De preekstoel is het belangrijkste punt van de kerk.

Hoewel de katholieken hun eucharistievieringen kunnen houden in privéhuizen en schuilkerken en in het dagelijkse leven niet gehinderd worden, nemen hun aantallen af gedurende de eerste decennia van de achttiende eeuw. Door de beperkte toegang tot priesters en sacramenten van de kerk evenals tot liefdadigheidswerk, voelen veel katholieken zich onder druk gezet om zich te bekeren. Wie niet protestant is krijgt geen werk bij de overheid of bij protestante werkgevers.

Historici wijten de late invoering van het protestantisme op Cadsant aan de geïsoleerde ligging van het eiland. De werkelijke reden is, dat pas in 1604 Cadsant veroverd werd, en dan pas het openlijk belijden van het katholieke geloof verboden kon worden. De inwoners hadden bovendien een groter probleem dan de keuze van geloof: voortdurende plunderingen van de watergeuzen en bosgeuzen uit naam van het protestante geloof gaven niet bepaald aanleiding zich achter dit nieuwe geloof te scharen.

In 1582 hebben enkele inwoners van Cadsant zich gemeld bij de classis in Breskens met het verzoek voor een eigen predikant. Zij worden verwezen naar de classis in Sluis. Besloten werd dat de omliggende predikanten om beurten de dienst zullen waarnemen, eerst Jan van Diest en daarna Daniel Wante, Thomas Bruscerus, Joh. Magus, Gillis van Houte en Jacobus Noortman. Door de terugkeer van de Spaanse machthebbers in 1584 en het vertrek van de predikanten naar Holland werd dit opgeschort.

Pastoor Sijmoen Vermeulen van de Mariakerk is tot 1604 in zijn ambt gebleven. Tot die tijd waren er blijkbaar nog katholieke bewoners.

Wijzigingen van de nieuwe machthebbers kunnen na 1604 zonder problemen doorgevoerd worden, omdat door overstromingen en plunderingen het eiland grotendeels verlaten is. Emigranten naar Cadsant, afkomstig uit het Spaansgezinde katholieke Vlaanderen, zijn al protestant, wat de verandering in een versnelling brengt. De Onser Vrouwe Kercke wordt door de nieuwe overheid aan deze protestanten in gebruik gegeven. De weinige katholieken kunnen voor de H. Mis in de enclave Sluis terecht.

BEELDENSTORM

De nieuwe godsdienst had geen financiële middelen om eigen kerken te bouwen. Men hield hagepreken, samenkomsten bij de haag/heg. Het verbieden van het belijden van andere godsdiensten door de Nederlanden gaf de legitieme reden om de daardoor ongebruikte kerkgebouwen in gebruik te nemen. De ruimten moesten versoberd worden door alle opsmuk te verwijderen. Dat was vanaf 1563 jammer genoeg aanleiding voor roversbenden om de heiligenbeelden, behangen met goud en sieraden, neer te halen onder het mom van deze versobering. Het eerste doelwit was een klooster in Vlaanderen dat door een bende ex-gecommuniceerden, bosgeuzen genaamd, werd uitgeroofd. Ook het beroven en vermoorden van geestelijken was aan de orde van de dag. Hendrik van Brederode en andere leiders van de opstand tegen Spanje verfoeiden dit geweld.

In 1568 behoort Cadsant nog niet bij de Verenigde Nederlanden. De maatregelen om de kerkelijke hervorming door te voeren zijn nog niet van kracht. Wel is Cadsant vanaf 1568 permanent in staat van paraatheid vanwege het gevaar van plundertochten door de Watergeuzen vanuit Engelse havens. Cadsant plaatst in 1568 en 1569 wachters "op de zeedycken ende torren van den kercken staende omtrent de zeedycken. Prochiepappen ende andre gheestelicke personen worden verzocht om 's nachts in de kerk te gaan slapen".

Het Brugse Vrije plaatst in Cadzand een regiment met 8 kanonnen en 68 wapenuitrustingen om het eiland te beschermen tegen een eventuele aanval van de Watergeuzen, die zich in het Vlaamse deel van 't Zwingebied bevinden.

Als in 1572 Vlissingen zich van het Spaanse bewind weet vrij te maken, wordt deze havenstad de uitvalsbasis van waaruit de watergeuzen het Vlaamse kustgebied onveilig maken. Op 1 oktober vallen de watergeuzen binnen op de eilanden Cadsant en Oostburg. In de sober ingerichte zaalkerk zijn geen kostbare voorwerpen, zoals met goud en edelstenen omhangen heiligenbeelden, te vinden. De kerk heeft wel loden dakgoten en raamsponningen, waarvan kogels gegoten kunnen worden. Het gevolg is dat de daken verrotten. Het bezoek wordt afgerond met plunderingen. In 1573 is de pastoor van Cadzand vermoord door de geuzen.

Omstreeks 1574 worden er werken uitgevoerd aan de kerk van Cadsant. Om de werklieden te beschermen tegen watergeuzen vanuit het Oranjegezinde Vlissingen, is er bij de kerk een vendel voetknechten onder leiding van kapitein van Provene gelegerd.

In het jaar 1576 valt een broeder van het Sluisse klooster, terwijl hij bezig is met de mis te bedienen in Cadsant, in handen van de bosgeuzen onder leiding van Jacob de Meyere. De priester wordt niet ter dood gebracht, maar op een losgeld gesteld van f 600. De latere bisschop van Yperen, Petrus Simons, raadt op 22 juli 1576 te Gent de gelovigen met kracht aan het losgeld te betalen, zoals dat ook andere kerken gedaan hebben.

Sluis dient beschermd te worden tegen eventuele aanvallen. De versterking van de vestingwerken wordt bekostigd uit de verkoop van het zilverwerk uit de Katholieke kerken, godshuizen en kloosters. De klokken worden uit de kerktorens van de omliggende parochies gehaald en in Sluis verzameld om te worden omgesmolten tot zwaar en licht geschut. De inwoners zijn dit aan Sluis verplicht, omdat zij in tijd van nood hun toevlucht zoeken binnen de muren van de stad. Op 17 juli 1579 worden door Jaques Christiaanssen de klokken van Cadsant (St. Lambertustoren), Groede en Oostburg in Sluis afgeleverd tegen betaling van 18 pond, 6 schellingen en 4 grooten.

REFORMATIE OP CADSANT IN 1604

In 1604 landt Prins Maurits met 11.000 manschappen op Cadzand en voegt het eiland van Cadzand bij de Noord-Nederlandse Gewesten. Het Protestantisme, de staatsgodsdienst van de Noord-Nederlandse Gewesten, wordt ingevoerd. De Katholieke, Joodse en Doopsgezinde godsdienst worden niet verboden, maar mogen niet in het openbaar beleden worden. De kerk blijft dus ongebruikt. Dat geeft de Staten-Generaal de legitieme reden om de kerk van Cadsant in gebruik te geven aan de Hervormden. De nieuwe leer eist een zoveel mogelijk vierkante en ongedeelde ruimte, opdat alle kerkbezoekers de predikant kunnen zien en zijn rede gemakkelijk kunnen volgen. Strenge eenvoud staan bij kerkbouw en inrichting voorop. Alle versiering, dus ook de heiligenbeelden, dienen achterwege te blijven. De Staten-Generaal kent in 1606 aan twee predikanten uit Sluis, onder andere Rob de Rieu, een jaarwedde toe, onder voorwaarde wekelijks een predikbeurt te gaan vervullen te Cadsant, wat maar gebrek kan geschieden, o.a. doordat het onstuimige Zwin vaak de overtocht belet.

Op 12 november 1608 vragen Jan Alenzoene en Lieven de Clerck, ouderlingen van de kerk van Catsandt, toestemming aan het College van Sluis om een eigen predikant aan te stellen. Het College stemt toe en verwijst hen naar Franchois de Jonge in 's Gravenhage. In 1609 wordt Marcus ab Halbe als vaste predikant aangesteld.

HERSTEL ZUIDBEUK

De kerk is een bouwval geworden. In 1607 worden door een metselaar uit Sluis de meest noodzakelijke herstellingen uitgevoerd. De aanstelling in 1609 van de vaste eigen predikant Marcus ab Halle is de aanleiding om de zuidbeuk grondig te herstellen en geschikt te maken voor de Protestantse Eredienst. De oost- en de westgevel zijn tot de grond toe afgebroken en nieuw opgetrokken van gele handvormsteen. De andere gevels, waar het nodig blijkt, worden met gebruikte gele kloostermoppen hersteld.

Mogelijk is het dichtmetselen van de ramen van het lichtgedeelte bij de herstelling gebeurd, omdat protestanten geen waarde hechtten aan de katholieke rituelen en symbolen.

Omdat men de muren te hoog vond zijn alle muren van de zuidbeuk 1 meter verlaagd. De consistorie wordt gebouwd op de fundamenten van de vroegere sacrestie. Het werk is gegund aan metselaars en timmerlieden uit Gent.

Uit de kerkmeestersrekening van 1609/1610 blijkt de omvang van het werk: betalingen voor de aanvoer van 13 voer zand, 27 voer kalk, 1100 dakpannen, voor het gedeeltelijk (1 meter) afbreken van de muren, voor het maken van de banken (voor de kerk) en het aanleggen van de tuin. De afbouw van de consistorie is voor 26 pond aan een ander gegund. Voor de aanvoer van 8 kruiwagens klei om de binnenmuur van de consistorie te maken is een paar schellingen betaald. Blijkbaar is de zolderverdieping van de consistorie tot tijdelijk woonvertrek, ingericht, want de rekening vermeldt ook een uitgaaf voor het aanvoeren van een tafel, twee banken en een schapra (kast) boven op de consistorie. Predikant Marcus ab Halle schijnt niet te Cadzand zelf, maar te Sluis hebben gewoond.

De financiering van de herstellingskosten blijft een vreemde zaak: een aanzienlijk deel werd gedragen door de St. Baafsabdij te Gent, die daar als tiendheffers uit kracht van het Vlaamsche tiendrecht toe waren verplicht. Uit dien hoofde kwamen zij op 14 augustus 1610 met de kerkmeesters overeen, dat zij voor de reparatie een som zouden uitkeren van 1950 gulden. Een ander gedeelte van de bouwkosten werd door de gemeenteleden zelf bijeengebracht "bij forme van leeninge" en de rest zal men gevonden hebben uit de inkomsten van het kerkegeld.

PASTORIE

(foto links) Na het overlijden van predikant Marcus ab Halle omstreeks 1622/1623, heeft men tegen de kerk een pastorie aangebouwd. De consistorie is hierin opgenomen. Vanaf dan wonen de predikanten op Cadsant. De zolderverdieping wordt als kerkerads- en catechesatiekamer ingericht. Het middelste vertrek met dakkapel van de pastorie is de oorspronkelijke consistorie.

(foto rechts) De oude pastorie uit 1623 maakt in 1894 plaats voor een grotere pastorie. Deze pastorie is tot 1957 in gebruik geweest. Nu staat er een consistorie.

HERSTEL NOORDBEUK

Door geldgebrek duurt het tot 1641, voordat de noordbeuk hersteld kan worden. De kerkvoogdij heeft daarvoor kapitaal moeten lenen. Het Vrije van Sluis schenkt de kerk in de oostelijke gevel een gebrandschilderd raam waarin het wapen van dit college prijkt. Het werkstuk is vervaardigd door de Middelburgse glasschilder Cornelis van Barlaar.

De indeling van de ruimte wordt van oost-west naar noord-zuid gewijzigd met de preekstoel aan de noordzijde. Het meubilair, zoals preekstoel, herenbanken en bolpoottafel dateert uit de zeventiende eeuw. Genoemde bolpoottafel is waarschijnlijk dezelfde, die op de kerkrekening van 1609 staat en in de consistorie stond.

GRONDBEZIT

De van oorsprong katholieke Mariakerk van Cadsant was rijk aan grondbezit: in 1610 bedroeg het bijna 100 ha. Door het herstel van de noordbeuk en de bouw in 1659 van de Christoffelkerk van Zuidzande was het grondbezit in 1665 al geslonken tot ongeveer 58 ha. Een gehele polder was gedeeltelijk "gevlod", in zee gespoeld, gedeeltelijk tot duin geworden. Verder had men om haar pachters tegemoet te komen in de schade, welke deze gedurende de in 1672 uitgebroken oorlog met Frankrijk door de inkwartiering van troepen hadden geleden, hun een derde moeten kwijtschelden van de verschuldigde huur. Door de herbouw van de noordbeuk in 1641 en de bouw in 1659 van de kerk in Zuidzande ontstond een schuld van 2716 pond met achterstallige rente van 296 pond. Het eigen kapitaal was 96 pond. Om niet failliet verklaard te worden bleek het in 1677 het noodzakelijk om alle landerijen te verkopen om de leningen en de achterstallige rente te kunnen betalen. Voortaan moest de kerk, van alle bezit verstoken, onderhouden worden door de gemeenteleden zelf.

In 1609 en 1641 werden de zuidbeuk en de noordbeuk herbouwd, maar is het te laat voor de toren. Er is geen geld om de kerktoren te herbouwen. Wegens instortingsgevaar wordt de Lamberttoren in 1677 afgebroken. De stenen zijn gebruikt om het kerkgebouw en de pastorie te herstellen en het doodsbeenderenhuisje/knekelhuisje te bouwen. In hetzelfde jaar wordt een dakruiter met de klok van Jan Burgerhuys op de zuidbeuk geplaatst. *(foto rechts uit 1890)*

HUGENOTEN

In 1685 komen een aantal hugenoten uit de omgeving van Calais (Guînes) naar Cadzand en stichten een Waals-Hervormde Gemeente, die sterk uitgebreid wordt in 1713 door geloofsgenoten uit de omtrek van Rijssel en in 1771 uit Picardië, Champagne en het gebied van Orleans. De Waals-Hervormde Gemeente mag tot 1719 haar diensten in de Hervormde Kerk houden en bouwt daarna haar eigen kerk op de plaats van het huidige Zwingebouw. Door integratie met de bevolking gaat in 1817 de Waalse Gemeente op in de Hervormde Gemeente. De grote koperen zestienarmige lichtkroon (omstreeks 1698 uit de opbrengst van een inzameling onder de gemeenteleden voor f 222 aangekocht) en de kleine rechter zesarmige lichtkroon uit 1698 (in 1779 geschonken door de Staat) zijn het enige wat van de Waalse kerk is overgebleven. De linker kleine lichtkroon is een kopie, in 1931 gemaakt door de geelgieter Brondel te Brugge, omdat naar Engeland geëmigreerde (Cadzandse) hugenoten het originele exemplaar, alsmede het Avondmaalzilver en -linnen, hebben meegenomen. (de luchters zijn jarenlang gepoetst door het vrouwengilde. In de jaren 1970-80 is het koper van een beschermlaag voorzien)

REPARATIES

Dat de dakruiter in 1750 is vernieuwd, kan niet worden bevestigd.

In 1821 ondergaat het dak een grondige herstelling, wier kosten ten bedrage van f 2370 gedekt zijn deels uit een gift van f 1000, door Koning Willem I in dat jaar geschonken, deels door middel van, een hoofdelijke omslag over de lidmaten.

Rond 1850 is de dorpspomp aangesloten op een ondergronds waterreservoir naast het knekelhuisje. Het reservoir wordt gevoed met regenwater van de kerkdaken via een buizenstelsel.

In 1863 vindt, voor rekening van de gemeente, herstel van de dakruiter plaats. Het werk is voor een bedrag van f 265,- aangenomen door M. Ghijssels te Cadzand.

In 1892 heeft men de kerk van een vlakke zoldering voorzien.

In 1902 is het Kruse-orgel geïnstalleerd. De kerk was toen al in slechte staat. De beuken zijn gedeeltelijk afgeschermd vanwege lekkage door achterstallig onderhoud, ramen zijn dichtgetimmerd en hemelwater sijpelt langs de muren.

In 1925 is het met de kerk zo erg gesteld, dat men zich voor de keuze zag gesteld van óf een nieuwe kerk te bouwen óf de oude door ingrijpende herstellingen voor algehele ondergang te behoeden. Het denkbeeld om de oude kerk te slopen vindt bij de gemeenteleden weinig of geen instemming. Aan Ds H. F. de Puy, destijds predikant alhier, komt de eer toe nog juist bijtijds het initiatief te hebben genomen om het kerkgebouw te restaureren.

Kort daarop wordt onder de lidmaten een inzameling van liefdegaven gehouden. Met uitzondering van slechts zeer weinigen brengt ieder zijn offer en binnen enige dagen is een som bijeen van ruim f 16.000, welke door later nog ingekomen giften tot ruim f 20.000 is gestegen. Door inspanning van president en bouwkundige Jan Risseeuw voegen Synode, Rijk en Provincie er hun subsidies bij. De Synode heeft tenslotte haar bijdrage bepaald op f 3.410. Het Rijk nam veertig procent van de bouwkosten voor zijn rekening, met dien verstande dat zijn subsidie ten hoogste f 18.400 zal belopen. De provincie Zeeland schenkt een toelage van f 3.780. Op 28 november 1928 is de openbare aanbesteding gehouden en het werk gegund aan den heer I. A. Bossand, metselaar te Oostburg, voor f 31.200, een bedrag, dat later met bijwerk aanzienlijk is opgelopen. Het oppertoezicht neemt op zich de heer H. van Heeswijk, lid van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, die zijn rijke ervaring en grote kunde op dit gebied geheel belangeloos aan het werk heeft gewijd. Met de leiding wordt belast de civiel-ingenieur Van Cruijningen te Oostburg, die weldra vanwege zijn drukke werkzaamheden het dagelijks toezicht, met goedvinden van het kerkbestuur, overdraagt aan de heer P. J. Kouwe, bouwkundige te Oostburg. Deze vervult van juni 1929 tot de voltooiing in juni 1931 met grote toewijding en bekwaamheid zijn taak.

RESTAURATIE

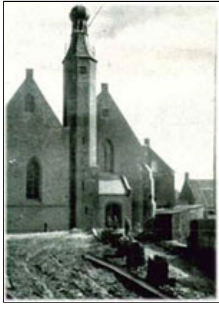

Op 3 januari 1929 start de algehele restauratie onder leiding van rijksbouwmeester Van Heeswijk. Bouwmaterialen zijn zo veel mogelijk hergebruikt. Bij de bouw is ook Doornikse kalksteen gebruikt van de in 1811 afgebrande St. Janskerk te Sluis. De muren van de zuidbeuk, die in 1609 waren verlaagd, komen weer op de oorspronkelijke hoogte en de kapitalen en basementen van de pilaren worden hersteld. Omdat men vloertegels te kort komt, zijn vier grafstenen uit de 16e eeuw, die overgebleven zijn van de oude vloer en van dezelfde blauwe hardsteen zijn, bij het herstel in de vloer verwerkt. Onder de banken heeft men ter besparing van kosten een vloer gelegd, samengesteld uit afval van baksteen en cement. De dakruiter is vervangen door de huidige klokkentoren met een 8-daags uurwerk met slagwerk en 2 wijzerplaten door firma Eijsbouts voor f 1.000. Gebrandschilderde glas-in-lood ramen worden geplaatst. De vergane eikenhouten

banken zijn vervangen door goedkopere vurenhouten exemplaren. Het houtsnijwerk van de uit 1650 daterende banken wordt tot versiering van de nieuwe banken gebruikt. Alleen de oude eikenhouten preekstoel is behouden. De vlakke zoldering is verbouwd tot het huidige tongewelf. Twee kachels verwarmen het gebouw. De elektrische verlichting uit 1924 is vervangen door 7 Siemens lozetslampen van 300 Watt per stuk. In plaats van het dakruitertje wordt door de gemeente Cadzand de sierlijke renaissancetoren tegen de kerk aangebouwd. Op 12 juli 1931 kan de kerk weer in gebruik genomen worden. Foto rechts: Linksboven aannemer Izaak Abraham Bossand, 2e van links bouwkundige P.J. Kouwe, rechtsboven de zoon van de aannemer, Jacobus Abraham Bossand.

Tijdens de restauratie zijn een dichtgemetseld raam, rechts naast het orgel, de afgesmeerde nissen langs de wanden, en de dichtgemetselde doorgang naar het kerkhof in de vroegere noordmuur herontdekt en in de oorspronkelijke staat teruggebracht.

De toren is gebouwd door Adriaan van Dale (*foto*), metselaar uit Cadzand, in opdracht van de gemeente Cadzand. Van Dale heeft onder andere de molen Nooitgedacht (1894) gebouwd en de Lagere School (1917) aan de Prinsestraat. Hij verwachtte daarom ook de kerk te mogen verbouwen. Het werd echter Izaak Bossand uit Oostburg met een iets gunstiger prijs.

De goed bij de kerk passende toren in renaissancestijl is een ontwerp van de architect L. A. van Cruyningen. Om op eigen ondergrond de toren te kunnen bouwen, kocht de gemeente Cadzand van de kerk een oppervlakte van 9 m2 grond.

De in de dakruiter hangende klok, in 1611 gegoten door Johannes Burgerhuys, was eigendom van de kerk. Na afbraak van de dakruiter werd de klok in eigendom aan de gemeente overgedragen en in de nieuwe toren opgehangen. De kerk kreeg toestemming om voor het aankondigen van de godsdienstoefeningen de klok te luiden. Het kruis van de verwijderde dakruiter is op de nieuwe toren geplaatst. Het kruis is thans voorzien van een door Smid Robijn gemaakte bol en haan. Dit zijn symbolen uit de Germaanse tijd om onheil af te wenden. Voor christenen verkondigt de haan ook de opstanding van Jesus.

GLAS-IN-LOODRAMEN

Voor het winddicht maken van de ramen in de oost- en westgevel en toch de lichtinval te behouden, staan in de 13e eeuw gedraaide glasschijven ter beschikking. Productie van grote stukken vlak glas was nog niet mogelijk. Wanneer deze schijven vierkant geslepen worden, zijn ze eenvoudig in een houten of ijzeren frame, in de vorm van het raam, te plaatsen.

Al snel blijkt dat loden strips beter bestand zijn tegen weersinvloeden. Windroeden, meestal loodlijsten voorzien van een stalen kern, geven het glas stevigheid tegen winddruk. Het raam is waterdicht gemaakt door tussen de loodlijst en het glas stopverf aan te brengen, aangelengd met lijnzaadolie. Het raam is lichtdoorlatend, maar zeker niet doorschijnend vanwege de strepen, luchtbellens en verschil in dikte.

foto uit 1893: glas-in-loodramen in de westgevel boven de ingang.

Het Spaanse leger beschermt in de 2e helft van de 16e eeuw Cadzand tegen de aanvallen van de watergeuzen uit Vlissingen en het leger van de Noord-Nederlandse Gewesten. Als munitie gebruiken de geuzen loden kogels, die ze zelf moeten betalen. Het is daarom begrijpelijk dat de geuzen het bladlood van de dakgoten en uit de glas-in-loodramen slopen om er kogels van te gieten. De kerkklok uit de St. Lamberttoren wordt in 1579 omgesmolten tot kanon. De kerk is een bouwval geworden.

In 1609 wordt de zuidbeuk van de kerk weer opgebouwd, uiteraard met glas-in-loodramen.

In 1641 kan de noordbeuk hersteld worden. Het Vrije van Sluis, het bestuur van dit gebied, schenkt een gebrandschilderd raam met daarin het wapen van Het Vrije van Sluis. Het werkstuk was vervaardigd door de Middelburgse glasschilder Cornelis van Barlaar.

Het wapen is in zilver met een schuinbalk van azuur, het schild gedekt met een distelplant met drie bloemen.

De vormen en details kunnen niet alle uitgebeeld worden met gekleurde stukjes glas in loodstrips. Technisch is het in deze tijd mogelijk een venstervullende plaat blank glas te produceren en te beschilderen als een paneel of doek door het inbranden van emailverf, ijzeroxide, zilverpoeder en zwavel.

De rechtlijnige stukken glas zullen in lood gevat zijn, de rondingen en details gebrandschilderd. Het geheel zal in een glas-in-loodraam gevat zijn, zoals de ramen uit 1931. De verdere geschiedenis van het raam is niet bekend.

In 1931 is de restauratie van het kerkgebouw afgerond.

Het echtpaar mr. A.J.E.A. Bik-Enger uit Den Haag, met overgrootouders uit Cadzand (*Jan Bik gehuwd in 1789 met Janna Butin*), schenkt 5 glas-in-loodramen met de onderwerpen: Het wapen van Prins Maurits van Oranje, Het wapen van het Rijk, Het wapen van de provincie Zeeland, Het wapen gemeente Cadzand en De familiewapens van Bik en Enger.

Het 6e raam is geschonken door dr. J. de Hullu, secr.-kerkvoogd. Het vertoont de Fransche lelieën en den Hollandschen leeuw, en draagt tot opschrift: Aan de nagedachtenis der 1685-1771 overgekomen Hugenoten. Rom. 8:35, 37 en 39.

Het 7e en 8e raam zijn geschonken door twee anonieme kerkleden en hebben de afbeelding van een opengeslagen bijbel, waaronder de tekst Matth. XXII : 37-40 en Psalm L1 ; 3-5, en de afbeelding van het Lam Gods (het oude zegel van de kerkelijke gemeente) met de tekst Joh. 1 : 29B en Joh. III : 16.

Alle ramen zijn vervaardigd in het Atelier Jan Schouten te Delft.

De heer Bik overleed op 3 maart 1931, 4 maanden voor de ingebruikname op 12 juli 1931. Zijn weduwe was aanwezig bij de plechtigheid.

DE TWEEDE WERELDOORLOG

De Lagere School wordt opslagplaats van S-mijnen. De kerk wordt school. De kleuters krijgen les achter het hek bij de preekstoel, de overige leerlingen bij de ingang van de consistorie.

Vanaf 1942 wordt de toren gebruikt als uitkijkpost door de 712 Infanteriedivision in Terneuzen (KVA A2). Op de muren boven de luiken staan herkenningspunten in het landschap aangegeven met de bijbehorende afstanden. Via een ondergrondse telefoonleiding werd de informatie doorgegeven aan de batterij in Terneuzen.

De muren zijn bij de restauratie van de toren in 2009 onder handen genomen, waarbij delen van de tekeningen zijn verdwenen.

Vóór de restauratie zijn foto's van deze tekeningen gemaakt. Het idee is nu opgevat deze foto's op de plaats van de tekeningen te hangen. Het blijft immers een curiositeit.

(foto links) Bij de eerste geallieerde luchtaanval op 8 oktober 1944 is door bommen en door afweergeschut is de kerk veel schade toegebracht.

(foto rechts) Ook de bijbel uit begin 17e eeuw, die opengeslagen op de preekstoel lag, kreeg die dag granaatscherven te verwerken.

(foto links) Bij de granaatslag op 8 okt 1944 zijn alle glas-in-loodramen uit hun sponningen geblazen. Alleen het fragment van Het Lam Gods bleef ongeschonden.

Het is in 1946 bij de herstelling van de kerk teruggeplaatst in het raam van de zuidbeuk tegenover de ingang. De overige ramen zijn, met een kleine variatie, als eenvoudige glas-in-loodramen geplaatst.

De dakconstructie toont tot op de dag van vandaag de beschadigingen van granaatscherven.

Het kerkgebouw is zwaar beschadigd en niet geschikt voor gebruik. In de tuin wordt een barak gezet, die dienst doet als noodkerk. Na het herstel van de kerk is het noodgebouw verkocht aan Izak Boone, als vervanging van zijn verwoeste café aan de duinen.

Aan Stichting Herstel Zeeland 1945, een van de vele oorlogsschade gerelateerde stichtingen, wordt door de gemeente Cadzand in oktober 1946 een bijdrage in de herstelkosten gevraagd:

“Restauratie van het fraaie in Gotische stijl opgetrokken kerkgebouw der Nederlandsch Hervormde Gemeente.

Dit gebouw, hetwelk het gehele dorp beheerscht, is thans bijna gerestaureerd. De kosten van herstel kunnen begroot worden op Fl. 60.000,-, waarbij nog komt de vervanging van het verwoeste meubilair. Voorts kan het herstel van de bijgebouwen nog geraamd worden op Fl. 20.000,-. Hoewel door Monumentenzorg een belangrijke subsidie zal verleend worden, zal de kerkvoogdij van voornoemde gemeente, welke toch reeds armlastig is, met een groot bedrag belast worden, waardoor deze moeilijk aan haar verplichtingen zal kunnen voldoen tegenover den aannemer. Het is gewenscht, dat aan genoemde kerkvoogdij, welke het heeft aangedurfd om tot restauratie over te gaan om verder verval van het gebouw te voorkomen- zoo mogelijk- financieele hulp wordt verleend. In dit verband merk ik op, dat de burgerlijke gemeente, gezien de weinig rooskleurige toestand der gemeente-financiën, n i e t in staat is om een financieele bijdrage te verlenen in de kosten van herstel.”

De na-oorlogse restauratie kwam tot stand onder leiding van de architect E.A. Canneman.

Tijdens Operation Switchback in oktober 1944 zijn honderden bommen afgeworpen op de duinen om bunkers en geschut (Atlantikwall) onklaar te maken. Een groot aantal kwam terecht in zee en ver achter de duinen. Daaronder waren veel blindgangers. Na de bevrijding is onmiddellijk begonnen met het opruimen.

In 1948 is een verdwaalde bom op het kerkhof aan de Erasmusweg geruimd.

Tot op heden worden regelmatig explosieven van alle aard gevonden en onschadelijk gemaakt.

In 1957 is de pastorie uit 1894 afgebroken en in 1963 de consistorie tegen de kerk aangebouwd. Aan de markt tegenover de kerk is een nieuwe predikantswoning gebouwd, die tot 2001 als zodanig in gebruik was.

November 1964 is een nieuw kruis, vervaardigd door smederij De Wolf, op de toren gezet door Ko en Piet de Wolf sr., timmerman Hamelink en aannemer Dierings. Veiligheidsvoorschriften waren in die tijd summier. Er werden balken door de galmgaten gestoken en aan de rechterzijde vastgeklemd. Links werden planken gelegd voor de ladder. Onderaan de ladder houdt waarschijnlijk Dierings deze tegen, terwijl bovenaan de, als onverschrokken bekend staande, Hamelink het kruis plaatst.

De haan en de bol uit 1929 van smid Robijn zijn er weer op geplaatst. In eerste instantie durfde niemand naar de top te klimmen, totdat een onverschrokken inwoner op een onbewaakt moment een oude verfemmer op de torenspits plaatste, als bewijs dat het kon. Men heeft het bruijne vermoeden dat een zekere Piet de waaghals is geweest.

Het oude kruis heeft tientallen jaren op de zolder van smederij De Wolf gelegen, totdat het in 2008 door plaatsgenoot Rini Smit is opgeknapt en het een plaats kreeg in de kerk.

In 1969 wordt voor het eerst groot onderhoud uitgevoerd aan de toren. De loodslabben en de leienbedekking moeten worden hersteld en de bliksembeveiliging boven op de torenspits wordt voor alle zekerheid vernieuwd. De kosten van herstel bedragen f 29.000 en worden betaald door rijk en provincie. Het werk wordt uitgevoerd onder toezicht van monumentenzorg.

In 1981 laat de nieuwe gemeente Oostburg kleine herstelwerkzaamheden uitvoeren aan het voegwerk van de gevels en de toren.

In 1982 voert een specialist in bliksembeveiligingen, een gedeeltelijke inspectie van de toren uit. Geconstateerd wordt zware roestaantasting van het ornament/kruis (basis van de torenhaan), de vlaggenmasthouder en beugel, de klokkenstoel en de verankeringen.

In 1999 breekt door roestvorming de ophanging van de klokkenstoel. De luidklok hangt scheef en kan niet meer geluid worden. De toenmalige gemeente Oostburg, de eigenaar van de toren en de klok, heeft geen geld voor reparatie. Plaatsgenoten Rini Smit en Bram Nortier togen daarom aan het werk.

De verroeste steunen werden vervangen door zelfvervaardigde verzinkte steunen en de klok weer opgehangen. Deze vakkundige reparatie door Kezantenaoren voorkwam erger.

In 2009 is de toren grondig gerestaureerd, balken zijn vervangen, het voegwerk is hersteld en er is een nieuwe opgang gemaakt. Het uurwerk is gereviseerd door de firma Eijsbouts, hetzelfde bedrijf, dat in 1931 het uurwerk leverde. Het volledig verslag vindt u als bijlage.

De Protestantse Gemeente Zuidwesthoek is eigenaar van de kerk. Het gebouw wordt niet alleen voor diensten gebruikt, maar ook voor concerten, herdenkingen en kunstexposities.

Dankzij de Hervormde Gemeente Zuid Westhoek, de Stichting Behoud Dorpskerk Cadzand, de provincie Zeeland, de gemeente Sluis en de bevolking kan het kerkgebouw nog lang voor ons nageslacht behouden blijven.

PASTOORS VAN DE ONSER VROUWE KERCKE

-Gillis Lapostole, pastoor tot 1456, daarna aartsdeken van Brugge;

-Sijmoen Vermeulen, pastoor in 1597 tot 1604;
(door hiaten in het archief van de St. Baafsabdij is de lijst incompleet)

PREDIKANTEN VAN DE HERVORMDE KERK

1608 12 November. Is door het collegie geresolveerd, dat men, gehoord hebbende het verhoog en verzoek, gedaan door Jan Alenzoene en Lieven de Clerck, tegenwoordig ouderlingen der kerke van Kadzand, geadsisteerd met beide de dienaren des goddelijken Woords dezer stad [Sluis], denzelven ouderlingen zal verleenen acte van adres van wege 't zelve collegie: om zich daarmee te vervoegen in 's Gravenhage bij Franchois de Jonge, tot aanhouding om te moeten verkrijgen eenen dienaar des goddelijken Woords binnen Cadzandt.

(-Rob de Rieu, interum predikant uit Sluis, ca.1606-1609)

- Marcus ab Halle, proponent, alhier overleden, 1609-1622 (of 1623);
  - Adriaan Corneliszoon Langendam, gekomen van Breskens, vertrokken naar Westkapelle, 1623-1633;
  - Petrus van Thoor, gekomen van Oosthuizen, vertrokken naar Middelburg, 1631-1633;
  - Johannes Sterthenius, proponent, vertrokken naar Oost-Indië, 1633-1640;
  - Petrus Dobbelaer, gekomen van Renesse, alhier overleden, 1641-1661;
  - Johannes Urselius, vroeger predikant te Essequebo (West- Indië), 1662-1672;
  - Jacob Eduardi, gekomen van Nieuwvliet, alhier overleden, 1672-1676;
  - Petrus Pollion, gekomen van St. Kruis, vertrokken naar Aagtekerke, 1667-1720;
  - Martinus van Groenenberg, proponent, alhier overleden, 1679-1720;
  - Eelco Eelcoma, gekomen van Nieuw Brongerga (Fr.), alhier emeritus geworden, 1721-1738;
  - Leonardus Ens, proponent, vertrokken naar Breskens, 1739;
  - Frederik van Huchem, proponent, alhier emeritus geworden, 1740-1774;
  - Philippus van Duren, gekomen van Sliedrecht, vertrokken naar Wolfaartsdijk, 1774-1778;
  - Johannes Steenbakker, gekomen van Ouwkerk bij Zierikzee, vertrokken naar Biervliet, 1778-1780;
  - Diederik Cornelis van Voorst, gekomen van Sint-Anna ter Muiden, vertrokken naar Hien en Dodewaard, 1781-1785;
  - Johannes van Dasselaer, gekomen van Oene (Gld.), alhier overleden, 1785-1796;
  - Jacobus de Rochefort, proponent, vertrokken naar Westkappel, 1798-1808;
  - Henri Louis de Jonge, proponent, vertrokken naar Oost-Souburg, 1810-1814;
  - Willem Jan Berghuis, proponent, vertrokken naar Wanneperveen (Ov.), 1815-1820;
  - Cornelis Pieter Lammers van Toorenborg, gekomen van Dreischor, vertrokken naar Domburg, 1821-1827;
  - Johannes van Rhee, gekomen uit Benningbroek (N.H.), vertrokken naar Biggekerke, 1828-1832;
  - Jan Pieter van Hal, gekomen van Serooskerke op Schouwen, ontslagen, 1832-1844;
  - Hubertus Johannes Janssen, proponent, vertrokken naar Groede, 1845-1851;
  - Johannes Jollius Six Dijkstra, gekomen van Ellewoutsdijk, alhier emeritus geworden, 1852-1893;
  - Frederik Breen, proponent, vertrokken naar Oostkapelle, 1894-1899;
  - Willem Hendrik Weeda, proponent, vertrokken naar Oosterland op Duiveland, 1900-1908;
  - Drs. Hendrik Ferdinand de Puy, gekomen van Terkaple en Akmarijp (Fr.), vertrokken naar Lutterade (L.), 1908-1927;
  - Frederik Aarnout Visser, gekomen van Oosterzee en Echten (Fr.), 1-10-1927, met emeritaat vertrokken naar Heemstede op 27-8-1940;
  - Jan Adam Talma, proponent, gekomen op 13-5-1941, vertrokken naar Zaamslag op 24-2-1946;
  - Max Enker, proponent, gekomen 16-6-1946, vertrokken naar Koudekerke op 2-1-1949;
  - Arend Chrisiaan Wolter ten Cate, gekomen van Noordgouwe op 24-7-1949, vertrokken naar de Krim (Ov.) op 18-2-1962;
  - Willem Cornelis Luuring, gekomen van de Krim op 25-2-1962, met emeritaat vertrokken op 31-1-1971;
  - Jacob Willem Schokking, gekomen op 13-8-1972 uit Rotterdam, vertrokken met emeritaat op 18-8-1977.
- 1 november 1977 is de combinatie Sluis - St.-Anna ter Muiden - Retranchement - Cadzand opgericht, met als doel om één predikant te kunnen bekostigen voor de gehele combinatie. Dit is blijven bestaan tot 1 januari 1999; vanaf deze datum is de combinatie overgegaan tot een volledige fusie, met als naam N.H. Gemeente Zuidwesthoek. De toenmalige predikant van Sluis - St. Anna ter Muiden - Retranchement werd ook de predikant van Cadzand.*
- Cornelis Balk, vertrokken in december 1991 naar Tholen;
  - Arie J. Houwaart, gekomen op 12-1-1992 uit Kuinre en Blankenham, vertrokken naar Veendam in mei 2000;
  - Jan W. Blankert, gekomen op 11-03-2001 uit Edam/Volendam, vertrokken naar Amsterdam in september 2007.
- 15 mei 2007 is de naam gewijzigd in Protestantse Gemeente Zuidwesthoek.*
- Irma J. Nietveld, gekomen op 13-1-2008.

PREDIKANTEN VAN DE WAALS HERVORMDE GEMEENTE

- Pierre Trouillard, te voren pasteur bij de Hervormde gemeente van Guînes, vertrokken naar de Franse gemeente te Canterbury in Engeland. 1686-1687.
  - Jean de la Londe le Bas, gekomen van Vaals, vertrokken als garnizoenscommandant naar Namen. 1688-1710 of 1711.
  - Jean Bonniol, te voren pasteur te Calmont in Haut Languedoc. Alhier overleden. 1711-1712.
  - Joseph Casaudoumecq, proponent, vertrokken naar Aardenburg. 1713-1719.
  - Pierre Bruckner, te voren veldprediker in Nederlandse dienst, alhier emeritus geworden. 1720-1771.
  - Jean Maurel, proponent, vertrokken naar Aardenburg. 1772-1774.
  - Jean Baptist Briatte, te voren pasteur bij de Kerken der Woestijn in Noord-Frankrijk, vertrokken naar Namen. 1775-1776.
  - Joseph François, proponent, vertrokken naar Aardenburg. 1776-1777.
  - Daniel Henri Dautun, proponent, vertrokken naar Amsterdam. 1779-1780.
  - Jean André Anosy, te voren veldprediker in Nederlanse dienst, vertrokken naar de Nederlands Hervormde gemeente te Borssele. 1780-1797.
- In de jaren 1797-1809 werd de dienst geleid door een der leden, Felix Iomon genaamd, en omstreeks 1771 als réfugié herwaarts overgekomen uit Nauroy bij St. Quentin.

LITERATUUR

- Maaten, E. van der; Geschiedenis der Nederlanden; 1853; p32
- Noire, Laura de; materialen en technieken in historische metselconstructies; 2017
- Rijksarchief Gent, St-Baafs no. 790, fol. 12 en 51
- Larbouillat, Jacques; Akkerzieken in de Zwinstreek; 1988

Hinte, Jan van; Haagbegraving; 1982
artway.eu
Wikipedia.nl
glas.nl
Cartulaire de Saint Bavon 655-1255; 1840; charter 15, p22; charter 57, p58; charter 18, p25; charter 161, p122; charter 176, p171; p38; p47; p66, p67;
Kloot Meyburg, Herman van der; Onze Oude dorpskerken; 1912
Schillewaert, Rob; Het Vrije van Sluis in de eerste helft van de 17e eeuw; 2010
AA, A.J. van der; Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, deel 11, 1848; p934
krantenbank delpher.nl
De kapelle St. Pieter onder Nieuwvliet, J. de Hullu, 1904.
Gottschalk, M.K.E.; Historische Geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen, deel II, 1958
Dale, J.H. van; Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis van Zeeuwsch-Vlaanderen, deel 1 en 2, 1856
Groningen, A.P. van; Geschiedenis der Watergeuzen, 1840: p23
Hunnius, Balduinus; Het Staatliche Vlaanderen of De Zeeuwsche Buise; 1718
Algemeen Rijksarchief De Haag
Dr. J. de Hullu; Nota betreffende de geschiedenis van de Nederlandsch-Hervormde Kerk te Cadzand; 1925
Rini Smit en Bram Nortier
beeldbank Cultureel Erfgoed
Haslinghuis, dr. E.J.; Bouwkundige termen; 2005
Treslong Prins, P.C. van; Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Zeeland; 1919
ivdnt.org/onderzoek-a-onderwijs/lexicologie-a-lexicografie/historische-woordenboeken
Debonne, Vincent en Dreesen, Roland; Stenen immigranten in de Zwinstreek; 2015
Rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten; Het pannendak; 2008.
Muller, Ben; Stützpunt Groede; 2010

RESTAURATIE KERKTOREN

De nieuwe gemeente Sluis liet in 2003 een inspectierapport met kostenbegroting opstellen. Geraamde kosten € 204.000. Er was geen budget voor de hoognodige restauratie. In het inspectierapport 2007 van Monumentenwacht Zeeland wordt vermeld dat de onderhoudsstaat van de toren achteruit holt. De in het rapport van 2003 geconstateerde gebreken zijn ernstiger geworden. Het gebouw voldoet niet meer aan de eisen van de geldende normen en richtlijnen. De geïndexeerde restauratiekosten zijn inmiddels € 240.000,-. B&W zien de ernst van de zaak in en stellen de Raad voor om de kerktoren van Cadzand in de Kadernota 2008 - 2011 op te nemen. In de raadsvergadering van 28 juni 2007 keuren de raadsleden de Kadernota goed. De restauratie kan beginnen.

September 2008 is het zover. Onder leiding van architectenbureau Rothuizen, Van Doorn, 't Hooft uit Middelburg wordt de restauratie uitgevoerd. Monument Vandekerckhove N.V. (B) is het werk, met een opvallend lage prijsopgave, gegund. Tijdens de werkzaamheden blijkt, dat de aannemer zijn prijs heeft gebaseerd op het vereenvoudigen en schrappen van voorgeschreven reparaties.

Steigers worden opgebouwd en het voorbereidend werk gestart. De volgende problemen zijn geconstateerd/worden uitgevoerd:

- Bereikbaarheid/toegankelijkheid verbeteren
- Ingerotte en verzwakte constructieonderdelen
- Ingerotte vloeren en balklagen
- Muurwerk bovenste gedeelten buitengevels
- Afgazing onderzijde ui aanbrengen
- Bevestigingen wijzerplaten
- Luidklok restaureren
- Op diverse plaatsen loszittend stuckwerk en gescheurd metselwerk
- Diverse ingerotte balkkoppes vloerbalklagen, luiken en stijlen
- Trappen voldoen niet aan normen
- Roestende verankeringen balkankers – stripankers – hoekankers etc.
- Ingerotte onderdelen herstellen deels traditioneel en deels met kunstharsmortel
- Binnenverlichting en elektrische aansluiting niet aanwezig
- Gescheurd metselwerk t.g.v, roestende verankeringen enz.
- Open en loszittend voegwerk
- Roestig ladderhakken
- Slechte bereikbaarheid spits
- Ingerotte onderdelen en zwamaantasting hoekstijlen lantaarn
- Zwamaantasting balklaag omloop vloer
- Bladgoudbekleding van kruis, haan, bol en wijzerplaten zijn behoorlijk verweerd en grotendeels niet meer aanwezig.

Maandag 15 sept.: De wijzerplaten worden gedemonteerd. De bevestigingssteunen zijn, zoals verwacht, ver doorgeroest. Later deze week zullen de wijzerplaten met wijzers naar (inderdaad dezelfde!) Koninklijke Eijsbouts te Asten gebracht worden om opnieuw te worden verguld. De gietijzeren klepel in de bronzen klok is ook verwijderd. Er hoefde niets gedemonteerd te worden. De klepel werd zonder problemen gedemonteerd, omdat de ophangbeugel aan één kant los hing en het resterende gedeelte het binnen 2 maanden zou begeven. Had Cadzand bijna niet meer geweten waar de klepel hing!

Vrijdag 19 sept.: Nu de steigers er staan, kan de aannemer de buitenkant van de toren beter bekijken. Er blijkt meer te moeten worden vernieuwd dan het inspectierapport aangaf. Wat en hoe zal volgende week bekend zijn. Eijsbouts heeft de bronzen klok verwijderd en samen met de wijzerplaten, de bol en de haan afgevoerd voor restauratie.

Vrijdag 27 sept.: Vanwege onder andere onvoorziene reparaties zal het nog twee á drie weken duren voordat werkelijk met de restauratie begonnen wordt. De planning is om met het voegwerk aan de buitenmuren te beginnen. Eijsbouts zal bekijken of het luiden van de klok buiten de standaard uur-en halfuurslagen ook elektrisch kan gebeuren. Nu wordt dit nog met het bekende touw gedaan.

In het verleden gaf dit wel eens problemen. De berensterke Willem Goossen van de gemeente Cadzand luidde dermate enthousiast de klok, dat deze klem sloeg in een galmgat. Terwijl hij, met gevaar voor eigen leven, uit een ander galmgat hing, om de klok los te maken, maakten de dorpelingen het nog erger door naar boven te roepen: "Zoude de klok niet es luiden?"

Dinsdag 14 okt.: Na maandag materiaal aangevoerd te hebben, kan vandaag daadwerkelijk aan de hoognodige reparaties begonnen worden. Allereerst worden de drie houten vloeren bovenin de toren volledig vernieuwd. Begonnen is met de onderste vloer. De oude vloer is inmiddels afgebroken en afgevoerd. Balken van dennenhout worden in de bestaande gaten in de muur gestoken en de buitenste balken worden met draadeinden aan de muur geschroefd. Deze draadeinden zijn met chemische ankers vastgezet.

Donderdag 16 okt.: Foto 1: De tweede vloer ziet er ogenschijnlijk prima uit, maar de gedeelten in de muur zijn verrot. Foto 2: Het zijn twee balken boven elkaar, de onderste is er net zo slecht aan toe als de bovenste. Foto 3: Ook de verticale balken hebben geen dragend vermogen meer.

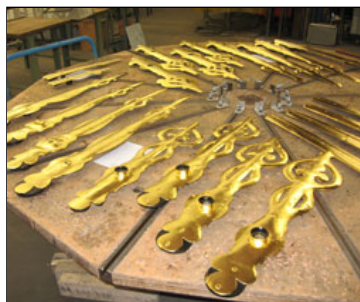

Woensdag 22 okt.: De schrijnwerkers werken aan de tweede vloer. Dat gaat met de degelijke pen- en gatverbinding. De materialen worden via de wenteltrap van 50 treden aangevoerd. De mannen moeten zich letterlijk in allerlei bochten wringen om te kunnen bouwen. Ze zijn dus in topconditie!

Vrijdag 24 okt.: Aan de buitenkant is men begonnen met het uitwisselen van de verroeste muurankers met roestvast stalen ankers. De muurankers houden de in de muur gestoken balken op hun plaats. De oude ankers zijn door het roesten uitgezet en hebben daarmee scheuren in de muur veroorzaakt. Allereerst moeten de kapotte stenen uitgeslepen worden. Daarna worden de oude muurankers verwijderd en de roestvaste geplaatst.

Foto's onder: Bericht van Eijsbouts: de wijzers van de klok zijn geheel gereviseerd en opnieuw met bladgoud verguld. De cijferringen zijn gereviseerd en de cijfers zijn voorzien van een hechtmiddel/ antiroestmiddel. Later zal hierop het bladgoud geplakt worden. Ook een aantal onderdelen van het uurwerk is gereviseerd.

Foto's rechts: De drie vloeren boven in de toren krijgen steeds meer vorm. De schrijnwerkers houden zo veel mogelijk de oude constructie-methoden aan. Dat is niet alleen de ouderwetse pen- en gatverbinding, maar het geldt ook voor verbinding van de balken onderling. Alleen de ijzeren muurankers worden vervangen door rvs stalen ankers.

De bouten waarmee balken aan de muur bevestigd zijn en zichtbaar blijven, worden in de balk verdiept en afgedekt met een prop. Deze wordt daarna vlak geschuurd.

Woensdag 29 okt.: De eerste werkzaamheden aan de galmgaten onder de 'ui' zijn begonnen. De houtconstructie is geheel bekleed met lood van (ouderwetse kwaliteit!) 3 mm dik. De flensen zijn dubbel uitgevoerd. Het geheel ziet er na bijna 80 jaar nog als nieuw uit. Er is niets beschadigd. Echter het probleem kan aan de binnenkant zitten; de balken worden niet of nauwelijks geventileerd. De kans is groot, dat de balken aan de regenzijde aangetast zijn. Om dat te controleren moet de loden bekleding verwijderd worden.

Onderstaande foto's geven een beeld van de staat waarin de houtconstructie zich bevindt:
Foto 1: een aangetaste verticale balk, Foto 2: een doorgeroest hoekijzer, Foto 3: een gezond deel.

De wanden onder de galmgaten zijn grotendeels in goede staat. Het hout is afgedekt met leien, zoals onderaan de foto te zien is. Eventueel aangetaste delen worden vervangen.

Woensdag 12 nov.: De drie vloeren boven in de toren zijn inmiddels gereed. Het verwijderen van het lood rond de houtconstructie bij de galmgaten blijkt niet overbodig te zijn. Drie van de acht balken moeten (gedeeltelijk) vervangen worden. De mannen zijn blij, dat het nog goed weer is, want het is daarboven frisjes en het waait stevig!

Vanaf vandaag zal het werk aan de houtconstructies voor onbepaalde tijd stilliggen. De reparaties aan de muren zijn nog in volle gang. De ijzeren ankers worden vervangen door rvs ankers en de buitenmuur weer gesloten met gelijkende bakstenen. Er is nu ook een begin gemaakt met het uithakken van de beschadigde voegen van de buitenmuur.

Maandag 1 dec.: De afgelopen 2 weken hebben de mannen het beschadigd voegwerk uit de voegen geslepen, gehakt en gekrabbd. Vervolgens zijn de voegen gereinigd en stofvrij gemaakt. Het is secuur werk, omdat deze schoonmaak de hechting en kwaliteit van de nieuwe voeglaag bepaalt. De nieuwe voeglaag moet extreem bestand zijn tegen de zilte lucht hier aan de kust. De reparatie zal worden uitgevoerd met de mineraalgebonden Jahn M 110 voegmortel, die bestand is tegen zout, vocht en vorst.

Bijna alle gescheurde bakstenen zijn uithakken en vervangen. De buitenmuur is bijna gesloten. Het is afhankelijk van het weer, wanneer de speciale voegmortel aangebracht kan worden.

Foto's onder: Zie de details van afwerking van de bakstenen rond de boog. De ijzeren "duimen" (het draaipunt van de scharnieren) van de luiken zijn vervangen door rvs exemplaren. De luiken blijven de originele. Ze zullen wel opgeknapt moeten worden!

Woensdag 10 dec.: De luidklok is door de firma Eijsbouts onderzocht op beschadigingen en volledig goedgekeurd. Er zitten geen

(haar-)scheurtjes in, die de klank drastisch zouden beïnvloeden. Op de foto ziet u onze luidklok met de gereviseerde luidklepel. De klepel wordt, na montage van de luidklok, in de klok gemonteerd.

De uurslag gebeurt sinds 1931 mechanisch. Rechtsonder op de foto de mechanische hamer voor de uurslag. Het luiden van de klok tijdens diensten gebeurde tot nu toe met het bekende touw, dat tot aan de voet van de toren reikte.

Dit luiden zal nu magnetisch gebeuren. Mooier gezegd, met een lineair luidapparaat. De houten luidas is hier voor aangepast. Door middel van wisselende magnetische velden wordt de klok in beweging gebracht. Er is gekozen voor dit systeem, omdat hierbij geen kettingen en elektromotoren nodig zijn, die door de zilte atmosfeer binnen korte tijd zouden verroesten. De benodigde elektriciteitskabel wordt vanaf het Zwingebouw tot boven in de toren getrokken. Een geluk voor de koster is, dat de schakelaar beneden onderaan de trap wordt gemonteerd. Op de foto ziet u van boven naar beneden: de houten luidas, de lagerplaten met lagers, rechts daarvan de luidklepel en rechtsonder de mechanische hamer voor de uurslag.

Maandag 19 januari 2009: Er brandt weer licht bij de burenen! Schrijnwerker Christ Leenknecht en zijn mannen leggen de laatste hand aan de houtconstructie onder de 'ui'. Daarna gaan ze binnen verder met vaste houten trappen naar de bordessen tot aan de klok en de vlaggenmast. Beide waren alleen met halsbrekende toeren via losse laddertjes te bereiken. Geen wonder dat de gemeente hun medewerker verbod nog langer de vlag uit te steken!

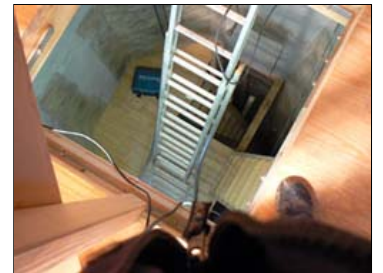
Maandag 16 feb.: De afgelopen weken is de verwijderde loden bescherming van de houtconstructie weer teruggeplaatst en gedeeltelijk vernieuwd. De gerestaureerde klok en wijzerplaten kunnen nu geplaatst worden. Klinkt gemakkelijk, maar is het niet. Het ophijzen van de klok tot onder het dak gaat zonder problemen. Het manoeuvreren van de klok door het groene luik en het optakelen langs in de weg zittende balken naar de klokkenstoel kost veel mankracht, praten en geduld! Het plaatsen van het luidmechanisme en de hamer voor de (half-) uurslagen is daarbij vergeleken een makkie.

Foto links: Het resultaat van een dag hard werken. De vierkante plaat vooraan is een onderdeel van het luidmechanisme. Aan de achterkant is een deel van het mechanisme voor de (half-)uurslagen te zien. Links en rechts op de foto is de loodbekleding van de staanders. De middengedeelten zijn nieuw. Op die plaatsen is de houtconstructie gedeeltelijk vernieuwd. De loodbekleding op de boven- en onderkanten is vakwerk uit 1929.

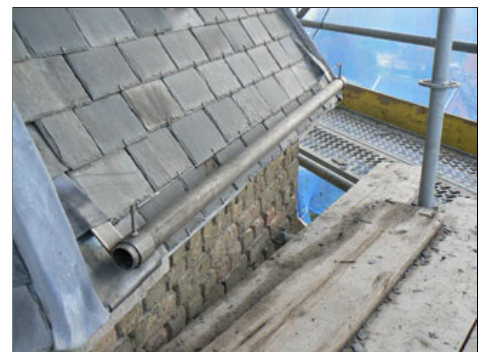
Dinsdag 17 feb.: Volgens de planning worden vandaag de gerestaureerde wijzerplaten teruggeplaatst. De doorvoeren voor de wijzerassen blijken te klein te zijn. Ze zullen in de loop van de week worden aangepast. Het gereviseerde uurwerk (uit 1930, fabriekaat Eijsbouts) wordt pas geplaatst na beëindiging van de bouwwerkzaamheden. Dit in verband met stof, gruis en het risico van beschadigingen.

Foto rechts: De nijvere schrijnwerkers leggen de laatste hand aan de bordessen. Daarna worden de trappen geplaatst om veilig, volgens ARBO-voorschriften vanaf het einde van de betonnen wenteltrap tot bij de klok en de vlaggenmast te komen.

Donderdag 19 feb.: *Foto links:* De galmgaten worden voorzien van vogelwering. Het is even een zoekplaatje: bovenaan hangt de klok, de koperen plaat in het midden is het toegangsluik, links- en rechtsboven de originele loden bescherming, daaronder het nieuwe lood. Tenslotte de vogelwering in het galmgat. Het is een weersbestendig kunststof net dat met roestvast stalen ogen aan rvs geleiders is bevestigd. Zo kan het net opgetrokken worden voor inspectie en werkzaamheden aan de buitenzijde. Simpel en doeltreffend.

Foto rechts: De ronde buis op de lantaarn (schuin aflopend leidak t.p.v. de wijzerplaten) dient om een touw te geleiden bij inspectie door de Monumentenwacht. De fijne rvs draad dient ook hier als vogelwering.

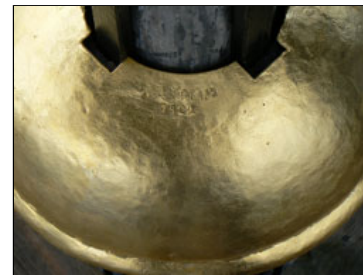

Maandag 23 feb.: *Foto's onder:* Het puntje van de toren. Daar overheen is het smeedijzeren ornament geschoven. Door de conische vorm zet het zich vast. Op de tweede en derde foto de torenspits in close-up met de handtekening van de smid: 1.11/ 1964/ WOLF.

Foto's onder: De haan wordt op het torenkruis geplaatst; het jarenlange heen en weer draaien vóór de restauratieaanvang heeft zijn tol geëist; de haan steunt op het puntige uiteinde van de spitsas en onderaan de haan loopt de as door een stalen bus die in de verticale buis geperst zit. Deze bus is uitgesleten, waardoor deze busgeleiding behoorlijk wat speling vertoont en de haan kan "waggelen". Het plaatsen van een nieuwe bus zal dit euvel verhelpen. De ornamenten zijn opnieuw met bladgoud bekleed. Ook hier de handtekening van de smid: 1929/ROBIJN.

De planning is, dat vanaf vandaag de buitenmuren van de toren gevoegd worden. Dat gebeurt met de mineraalgebonden Jahn M 110 voegmortel, die bestand is tegen zout, vocht en vorst. Zie 1 dec. Voor de verwerking is echter een buitentemperatuur van minimaal 5gr. C. vereist. De vereiste chemische reactie in de voegmortel komt anders niet of nauwelijks op gang. Het is dus wachten op een hogere buitentemperatuur. De voegmortel zal dan ook met een grotere dichtheid aangebracht worden dan tot nu toe werd gedaan. Inmiddels zijn de luiken in de muren, de toegangsdeur en de deur naar de toren gegrond en afgelakt.

In de toren wordt de eerste houten trap aangepast aan de ruimte voor de kast van het torenuurwerk. Deze kast is aan die plaats gebonden vanwege de doorvoer van stangen, kabels en gewichten voor de bediening van de klok. De onderste meter van deze rechte trap wordt haaks hergemonteerd op de opgaande trap, zodat de kast weer genoeg ruimte heeft. Ook het luik naar de klok moet worden aangepast. Ten behoeve van de klok is het groter dan het oorspronkelijke luik, maar kan daardoor niet helemaal open. De oplossing is het luik in tweeën delen. Met nog enkele andere wijzigingen loopt de restauratie van onze toren wel enige vertraging op, maar je doet het goed of niet.

Dinsdag 3 mrt.: Alles boven de steiger is gereed. De haan kan draaien zoals het hoort, de bol zit op de goede plaats, de staanders zijn bekleed met lood, vogelnetten in de galmgaten en de lantaarn (schuine dak) is van nieuwe leien voorzien. Tot zover kunnen de steigers al afgebroken worden. Vlak onder de lantaarn worden voegen uitgehakt en opnieuw gevoegd. De elektriciens legt op dit moment de bekabeling van 380V naar de klok aan.

Foto links: Hij kan al gebruik maken van de vaste trappen met leuningen.

Foto rechts: Bij de montage bleek de trap op het 2e bordes te kort ingemeten. Met instemming van de opdrachtgever is er een kistje onder geplaatst.

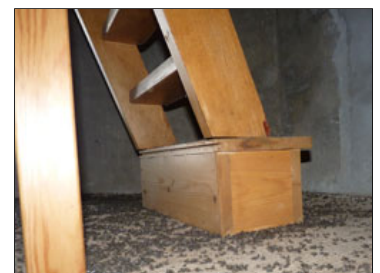

Foto links: Vanaf 1942 werd de toren door de bezetter gebruikt als uitkijkpost door de 712 Infanteriedivision in Terneuzen (KVA A2). Op de

muren boven de luiken waren herkenningspunten in het landschap aangegeven met de bijbehorende afstanden. De muren zijn bij de restauratie onder handen genomen, waarbij delen van de tekeningen zijn verdwenen.

Vóór de restauratie zijn foto's van deze tekeningen gemaakt. Het idee is nu opgevat deze foto's op de plaats van de tekeningen te hangen. Het blijft immers een curiositeit.

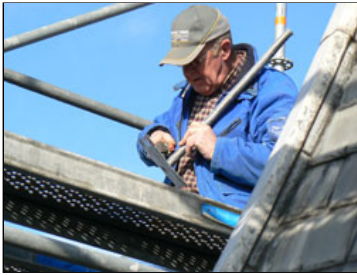
Donderdag 5 mrt.: De experts van Eijsbouts plaatsen de vier vergulde wijzerplaten met dito wijzers. Aan de binnenkant worden deze afgesteld om de losse wijzerassen in het midden te krijgen. De rvs draadeinden voor de

bevestiging en de wijzerassen zijn bekleed met lood.

Foto rechts: De tandwielkast voor de uur- en minutenwijzer. De overige onderdelen en het uurwerk worden in de loop van de week geplaatst.

De aannemer is met detailwerk bezig, de 'laatste loodjes', leien aanpassen, voegen nathouden en de allerlaatste voegen aanbrengen.

Vrijdag 13 mrt.: We weten nu waar de klepel hangt, maar de klok hebben we nog niet horen luiden. Dat zal nog wel even duren, want er is een bouwtechnisch probleem. Dit kan de plaatsing van het uurwerk enkele weken vertragen. De uurwerkast moet gerepareerd worden en pas na de restauratie kan de toren stofvrij gemaakt en het (gps-gestuurde) uurwerk opgebouwd worden. Nog even geduld.

Maandag 4 mei 2008: Er is een verschil van mening tussen de aannemer en de architect over de afwerking van de buitenmuren. De architect en de fabrikant van de speciale mortel Jahn M 110, die bestand is tegen het zeeklimaat, hebben het resultaat van het voegwerk afgekeurd. Volgens beiden heeft de aannemer zich niet aan de verwerkingsvoorschriften gehouden en is gewone mortel gebruikt. De aannemer moet de voegen uitslijpen en opnieuw voegen. De aannemer is het daar niet mee eens. Er is een patstelling ontstaan, die nog maanden kan duren.

Vandaag is het voegwerk onderzocht door een bouwtechnisch expert van de Universiteit van Leuven. Zijn bevindingen zullen binnenkort beide partijen ter hand worden gesteld.

Zolang er geen overeenstemming is bereikt, kan het bedrijf Eijsbouts, de klokkenfabrikant, het uurwerk niet terugplaatsen. Met het eventueel uitslijpen van de voegen zal veel stof ontstaan, iets waar het open uurwerk beslist niet tegen kan. Eijsbouts deed het voorstel om alleen het (electrisch) luidwerk te monteren, zodat in ieder geval vanavond, op de herdenkingsdag en bij andere gelegenheden de klok geluid kan worden. Het plan werd met gejuich ontvangen. Om 11.00 uur vanmorgen luidde de klok weer zoals vroeger, "veel mooier als voorheen", aldus projectleider Theo van der Linden van Eijsbouts.

Dinsdag 2 juni.: De afgelopen dagen heeft aannemer Van de Linde, die de [kerk van Retranchement](#) heeft gerestaureerd, de ingang van het kerkportaal onder handen genomen. De bazalten dorpels en tegels zijn hoger gelegd en liggen nu 1 cm lager dan de dorpel van de toegangsdeur. De ijsselsteenbestrating voor de ingang is geleidelijk oplopend gemaakt, zodat de lelijke underlaymentplaat definitief weg kan.

Vandaag beitsen de schilders de trappen in een eikenkleur. Morgen worden deze licht opgeschuurd en wordt een acryllaag als bescherming aangebracht. Onze toren wordt prachtig. Het uurwerk zou, na een grondige schoonmaak van het interieur, geplaatst kunnen worden.

Woensdag 24 juni 2009: Het gereviseerde torenuurwerk lag al maanden in de stellingen van Eijsbouts. Het kon niet gemonteerd worden vanwege te verwachten stof door werkzaamheden aan de buitenkant van de toren. Deze situatie kan nog maanden duren, dus is besloten om het uurwerk in te bouwen en de hele kast stofdicht in te pakken. Het werk zal 3 dagen in beslag nemen. A.s. zondag hoort u de klok

weer luiden en de uren weer slaan.

Het torenuurwerk, in 1931 gemaakt en geplaatst door Eijsbouts, is volledig origineel gebleven. De gewichten, de slinger, de onrust en de mechanische verbinding met de wijzerplaten zijn alleen opgepoetst. Er zijn wel een paar moderne aanpassingen gedaan.

De juiste tijd wordt gecontroleerd met een radiosignaal, dat elk uur een seintje geeft naar een computer naast de klok. Het uurwerk is zo afgesteld, dat het 20 seconden per uur voorloopt. De computer geeft vóór elk heel uur een signaal naar een relais onder de slinger, dat de slinger tegenhoudt totdat het exact het hele uur is. Het relais wordt dan uitgeschakeld en de klok tikt weer verder. Uiteraard zijn er ook nog sensoren bij raderen van het uurwerk geplaatst om alles te controleren, maar dat blijft het geheim van de smid.

Een tweede aanpassing is aan de gewichten. Voorheen moest de klok opgedraaid worden, maar dat wordt vanaf vandaag met twee electromotoren gedaan. Ook hier doen sensoren het werk. Met beide technieken blijft het torenuurwerk origineel en Cadzand bij de tijd!

Februari 2010: De gemeente Sluis is alsnog akkoord gegaan met de geleverde kwaliteit van de voegen van de buitenmuren in 2008. De reden was een aangekondigde rekening voor de huur van de steigers, die daar al die tijd stonden.

Ondanks de nieuwe opgang volgens ARBO-normen en de schriftelijke toezegging van de verantwoordelijke ambtenaar van de gemeente Sluis aan scribent dezes is er vanaf 2008 niet meer gevlagd vanaf de toren.

Bron:

cadzandgeschiedenis.nl, Bert Voets (tekst en foto's)

Koninklijke Eijsbouts B.V.

Monument Vandekerckhove N.V.

users.telenet.be/Atlantikwall-15tharmy/History712ID.

Muller, B; Stützpunkt Groede;

Rothuizen architecten, Middelburg